

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2026.26.2.107-120>

Historical Image of Education in Slovakia in the Reflection of Josef Hendrich

Historický obraz školstva na Slovensku v reflexii Josefa Hendricha

Miroslav Gejdoš, Tatiana Letková

Abstract

The study focuses on the biographical and socio-cultural foundations of the pedagogical thought of Josef Hendrich (1888–1950) and on an analysis of his work “How People Once Studied in Slovakia” (1937) within the context of historical-pedagogical research. The aim of the paper is to highlight Hendrich’s methodological position between positivism and the normative conception of pedagogy, as well as his contribution to the understanding of the history of education in Slovakia. The text is based on an analysis of Hendrich’s scholarly orientation, his Comeniological research, and his academic activity in both Czech and Slovak intellectual environments. Special attention is devoted to the characteristics of the aforementioned work, which—through a selection of autobiographical texts by prominent Slovak figures (Ján Seberíny, Samuel Tomášik, Ján Francisci, Ján Kalinčiak)—reconstructs the form of Latin and denominational schooling from the 16th century to the early 20th century. The study examines the linguistic, cultural, and socio-political dimensions of education, including the processes of the Reformation, Counter-Reformation, the Theresian and Enlightenment reforms, as well as the consequences of Magyarization policies in the Kingdom of Hungary. In conclusion, the paper emphasizes the significance of Hendrich’s work as a synthesis of empirical material and historical-philosophical reflection, transcending purely descriptive historiography and contributing to a value-oriented understanding of pedagogy as a science concerned with the formation of the human being.

Keywords: Josef Hendrich. Ján Seberíny. School system. Education.

Úvod

Školstvo predstavuje jeden zo základných pilierov kultúrneho a spoločenského rozvoja slovenského národa. Poznanie jeho historických podôb nám umožňuje lepšie porozumieť nielen vzdelávacím procesom minulosti, ale aj hodnotám, normám a životným podmienkam vtedajšej spoločnosti. Významným

prameňom k dejinám slovenského školstva je dielo Jozefa Hendricha *Ako sa kedysi na Slovensku študovalo*, v ktorom autor analyzuje vzdelávanie na Slovensku od 16. storočia až po obdobie prvej svetovej vojny. Prostredníctvom výberu zo slovenských autobiografií približuje historický kontext latinského mestského školstva, každodenný život študentov, tradičné metódy vyučovania, školskú disciplínu i sociálne a kultúrne aspekty štúdia.

Hendrichovo dielo má nielen výraznú dokumentárnu, ale aj literárnu hodnotu. Opiera sa o rukopisné životopisy významných osobností slovenského kultúrneho a duchovného života, ako sú Ján Seberíny, Samuel Tomášik, Ján Francisci, Ján Kalinčiak. Autor doprevádza texty historicko-pedagogickým výkladom a bohatým poznámkovým aparátom, ktorý čitateľovi pomáha porozumieť dobovým reáliám, odborným termínom i jazykovým osobitostiam staršej slovenčiny. Jazyková úprava, na ktorej sa podieľal Ján Marták, rešpektuje historickú autenticnosť textov a zachováva ich pôvodný štýl, dikciu i pravopisné osobitosti. Druhá polovica 19. storočia predstavovala pre slovenský národ mimoriadne náročné obdobie, poznačené zápasom o zachovanie vlastnej národnej identity. Politická situácia v Uhorsku po krátkodobých nádejach, obnovením uhorského snemu smeroval k nástupu dualizmu a systematickej maďarizácie. Proces maďarizácie najvýraznejšie zasiahol oblasti školstva a jazyka, ktoré tvorili základné piliere národného uvedomenia. Obmedzovanie používania materinského jazyka, zatváranie slovenských gymnázií a zavedenie povinnej maďarčiny na školách mali výrazný vplyv na podobu vzdelávania a kultúrneho života Slovákov.

V historickom kontexte nadobúdajú autobiografické svedectvá a pedagogické analýzy Jozefa Hendricha osobitný význam. Cieľom práce je priblížiť charakter latinského školstva na Slovensku v sledovanom období, opísať jeho vývoj v kontexte spoločenských a politických zmien, ako aj analyzovať autobiografické texty ako cenný prameň poznania dejín vzdelávania. Osobitnú pozornosť venujeme osobnosti Jána Seberínyho, ktorého životné osudy a spomienky predstavujú autentické svedectvo o podobe školstva, viery a morálnych hodnôt v období národného útlaku a spoločenských premien.

Biograficko-spoločenske východiská pedagogického myslenia Josefa Hendricha

Významný český pedagóg, ktorého vedecké bádanie sa opieralo o racionálne spracovanú skúsenosť a cit pre empirickú skutočnosť, má nezastupiteľné postavenie v dejinách českej pedagogiky a kmeniológie. Aplikované výskumné metódy a autentické závery v oblasti historicko-pedagogických prác Josefa Hendricha vychádzali z dokonalého poznania pravdy a javov študovanej problematiky.

Josef Hendrich sa narodil v roku 1888 v Moravských Budějovicích, v harmonickom rodinnom prostredí poštového úradníka. Po otcovej smrti a ukončení gymnaziálnych štúdií sa v roku 1907 rodina presťahovala do Prahy,

kde začal študovať na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity. Klasické jazyky študoval pod vedením J. Krála, ktorý ovplyvnil jeho vedeckú orientáciu v duchu pozitivistickej metodológie, charakteristickej systematickosťou, presnosťou a jasným vyjadrovaním. Po štátnych skúškach a obhajobe dizertácie z dejín gréckej poézie, v roku 1912 pôsobil ako profesor na Malostranskom gymnáziu, a neskôr na ďalších pražských stredných školách. V roku 1924 sa stáva docentom na Univerzite Karlovej v Prahe, na pražskej filozofickej fakulte. Aplikované pracovné metódy a analytické schopnosti zaistili Hendrichovi v pomerne krátkej dobe popredné miesto medzi dobovými československými pedagogickými teoretikmi. Analyzoval diela Jana Amosa Komenského a venoval sa problémom vtedajšej školy a jej pedagogických základov.¹

Počas jeho šesťdesiatich dvoch rokov života bol známy svojou bádateľskou a reformátorskou aktivitou. Skúmal postavenie pozitívizmu v pedagogike a zisťoval, ako bola pozitívna veda schopná riešiť utváranie človeka výchovou. V rokoch 1928 – 1936 pôsobil na Univerzite Komenského v Bratislave. Odborne rozvíjal pedagogické teórie, publikoval príspevky v Pedagogických zborníkoch Matice slovenskej. Bol obľúbený medzi kolegami aj študentmi. Svojím dielom *Ako sa kedysi na Slovensku študovalo*, z roku 1937, sa symbolicky rozlúčil so Slovenskom. Po smrti Otakara Kádnera sa vrátil naspäť do Prahy, kde v roku 1937 bol menovaný za profesora pedagogiky. Viedol pedagogický seminár, prednášal dejiny pedagogiky, riadil štátnu pedagogickú akadémiu a redakciu časopisu *Věstník pedagogický* a zároveň bol predsedom Masarykovho lido-výchovného ústavu. O Hendrichových prácach platilo slovné spojenie – čím menej slov, tým viac obsahu.²

V roku 1927 pripravil zborník k 100. výročiu smrti J. H. Pestalozziho, v ktorom zdôraznil príklad Pestalozziho správania v službách výchovy a vzdelávania sociálne zanedbaných detí. Prispel rozsiahlym výkladom o jeho živote a diele, z hľadiska základných potrieb človeka. Konkrétne kapitolou, ktorá nesie názov „*Pestalozzi jeho povaha, a jeho doba.*“³ Josef Hendrich prelomil nedotknuteľnú úctu k pozitívnej vede a pozitívizmus odmietol rovno ako nedostatočný vedecký základ pedagogiky. Daným spôsobom sa postavil proti vtedajšej starej aj novej českej pedagogike. Snažil sa o prepojenie empirického poznania s historickým a filozofickým kontextom. Chcel, aby pedagogika bola vedou, ktorá nielen opisuje javy, ale aj ponúka normatívny, hodnotový rozmer a ideály výchovy.

¹ HENDRICH Josef 1888–1950. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 24 (Hem–Hi)*. Praha: Historický ústav AV ČR, Academia, 2021, s. 474–475. Dostupné na: <https://biography.hiu.cas.cz/pageid/47228>

² RÝDL, K. 2023. *Josef Hendrich a pedagogický seminář na Univerzitě Komenského v Bratislavě*. In: *Paedagogica, zborník Katedry pedagogiky Filozofickej fakulty UK v Bratislave*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, roč. 35, s. 98–101. Dostupné na: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kped/projekty/Archiv_Paedagogica/35_10.pdf

³ *Sbornik na paměť velkého učitele Jana Jindřicha Pestalozziho*. Praha: Dědictví Komenského, 1927.

Charakteristika diela „Ako sa kedysi na Slovensku študovalo“

Josef Hendrich, slovenský pedagóg a historik školstva, sa vo svojom diele zaoberá spôsobmi a podmienkami vzdelávania na Slovensku v minulosti. Dielo, konkrétne výber zo slovenských autobiografií, reflektuje historický kontext a hodnoty slovenskej spoločnosti. Predstavuje historickú analýzu školstva a života študentov, zachytáva tradičné metódy vyučovania, školskú disciplínu, sociálne, kultúrne aspekty štúdia latinského mestského školstva na Slovensku od 16. storočia do 1. svetovej vojny. Hendrich doprevádza text úvodným historicko-pedagogickým výkladom a lingvistickými poznámkami k textu.

Dielo pozostáva z rukopisných životopisov významných slovenských kultúrnych osobností, medzi ktoré patrí Ján Seberíny, Samuel Tomášik, Ján Francisci a Ján Kalinčiak. Články výboru majú cenu dokumentárnu aj literárnu. Autor uvádza konkrétne úryvky životopisov v skrátenej forme. Vynechané sú miesta, ktoré sú pre danú tému menej významné, alebo potrebujú hlbšie vysvetlenie. Na druhej strane ponechané sú prevzaté texty bez zmeny s jednotnou rečovou úpravou. Zachoval sa pôvodný charakter reči v dikcii aj v štýle, s korektúrou lexikálnych a stylistických archaizmov, v rozpomienkach Seberínyho. Opravy sa týkali predovšetkým pravopisu. Jazykovej úprave sa venoval pán doktor Ján Marták, ktorého dielo zaujalo z hľadiska literárno-historickej aj pedagogickej stránky. Dielo uvádza viaceré odborné termíny týkajúce sa vtedajšej doby. Oboznamuje nás s lexikálnym významom slov, ako je napríklad *mendicus*, *Gradus bakalársky*, *Slavi*, a podobne. Ján Marták rešpektoval jazykovú podobu tej doby, v ktorej text vznikol. Pri jazykových úpravách neprepisoval text do moderného pravopisu, ale zachoval historickú autentickosť. V diele nachádzame slovesá, napríklad „*boly*, *udržiavaly*, *pripravovaly*,“ v ktorých sloveso končí ypsilonom. V staršej slovenčine sa pri slovesách v minulom čase rozlišovalo písanie joty a ypsilonu. Koncovka -y sa používala pri tvrdých slovesných kmeňoch a koncovka -i pri mäkkých. Zlom nastal po 2. svetovej vojne, pri definovaní pravidiel slovenského pravopisu.

Stav latinského školstva na Slovensku od 16. storočia po začiatok 1. svetovej vojny bol variabilný, a veľakrát národné práva Slovákov potlačila rozsiahla maďarizácia. Na začiatku nebolo všeobecne platných predpisov o školskom zriadení a každá vrchnosť, ktorá školu zastrešovala, rozhodovala o jej organizácii a spôsobe vyučovania. Od čias cisára Jozefa začali úrady klásť ako podmienku školské vzdelanie. Žiaci sa nerozdeľovali do tried, ale na skupiny. Hlavnou úlohou školy bolo naučiť sa latinčinu prostredníctvom Donáta. Autorom bol Riman, gramatik Aelius Donatus žijúci v 4. storočí po Kristovi. Ďalším dielom bola kniha pre začiatočné latinské čítanie, nazývajúca sa Cato. Nachádzali sa v nej „*distichá de moribus*,“ ktoré dávali ľudu poučenia vo forme dvojveršov s morálnym obsahom, pod vplyvom stoicizmu. S učením latinčiny súviselo sedem slobodných umení, ktoré tvorili trivium – gramatika, dialektika, retorika, a kvadrivium – aritmetika, geometria, astronomia, musica. „*Náuky tieto platily za ucelený okruh vzdelania už od času alexandriánskeho*.“

Menovaly sa „slobodné“ (liberales), lebo patrily k vzdelaniu slobodného občana (slobodného rodom i hospodárskou nezávislosťou). Dialektika znamená to isté, čo logika. Do vtedajšej geometrie patrily i zemepis.“⁴

Veľký rozmach školstva začal v priebehu vznikajúcich reformácií. Značné zmeny vznikli počas reformácie protestantskej cirkvi, ku ktorej sa pridala väčšina obyvateľstva. Školstvo začalo kvitnúť, malé počty tried sa zmenili na veľké a vznikali mnohotriedne školy. Autor uvádza podnetnú historickú prácu, obsírnú štúdiu o dejinách školstva v jednotlivých mestách od Pavla Križku, ktorá nesie názov *Kremnické školstvo*. Na Slovensku sa stala najvyššie organizovanou protestantskou školou prešovská škola. V roku 1667/1668 vzniklo v Prešove kolégium evanjelických uhorských stavov. Kolégium pozostávajúce z desiatich tried malo nahradiť vysokú školu, ale všetko sa zmenilo postupom protireformácie, ktorej vodcom bol rád jezuitov. „*V ich rukách stala sa výchova účinnou zbraňou na posilnenie katolicizmu. Na svojich školách vynikali presným poriadkom a vzdelanosťou učiteľov.*“⁵ V roku 1599 vydali študijný poriadok *Ratio studiorum*, ktorý konkrétne opisuje vzdelávací systém. Školy mali tri alebo štyri gramatické triedy a dve triedy vyššie s humanitným zámerom. Prechod na univerzitu tvorilo samostatné filozofické štúdium, ktoré trvalo dva alebo tri roky. História jezuitov bola dynamická a za čias cisára Ferdinanda I. sa v roku 1556 usadili v Prahe, v kolégiu sv. Klimenta. V roku 1561 za čias Uhorska prišli do Trnavy, kde založili školu a univerzitu.

V 17. storočí narastal boj proti evanjelikom, kruté prenasledovanie, ktoré sprevádzalo branie chrámov a škôl. Dôsledkom toho nastala v roku 1687 prešovská jatka. Pre evanjelikov znamenala zatvorenie prešovského kolégia v roku 1711. Katolicizmus mal silný vplyv predovšetkým v Čechách a na Morave. „*Evanjelická cirkev udržala si v Uhorsku svoju organizáciu i svoje školstvo, v českých krajoch nie.*“⁶ V porovnaní s Českom, malo Slovensku väčšiu náboženskú, jazykovú pestrosť, a o jednu reč viac, konkrétne maďarčinu. Preklad latinských učebníc bol dvojjazyčný alebo trojjazyčný. Príchodom osvietenstva ako veľkého intelektuálneho hnutia, sa vzťahovala idea rovnosti občanov, väčšia náboženská znášanlivosť, vyššia vzdelanosť, lepšie hospodárstvo, ktorý predpokladal vyšší blahobyť. Rozvíjal sa nový typ samostatnej školy ľudovej s vyučovacím jazykom národným. Osvietenské časy boli typické vznikom nových reforiem.

Tereziánska reforma priniesla v Uhorsku zmeny celého školstva. V roku 1777 vyšiel nový organizačný štatút *Ratio educationis*. Daný štatút mal charakter germanizačný s cieľom upraviť školstvo od škôl jednotriednych až po univerzitu. Systém škôl bol nasledovný. Ľudové školy sa rozlišovali podľa veľkosti miest,

⁴ HENDRICH, J. 1937. *Ako sa kedysi na Slovensku študovalo*. Turčiansky svätý Martin: Matica slovenská, 1937, s. 5.

⁵ HENDRICH, J. 1937, s. 6.

⁶ HENDRICH, J. 1937, s. 7.

v ktorých boli založené. To znamená, že v malých mestách boli školy dvojtriedne, a vo väčších mestách trojtriedne, až takzvané školy vzorné. Úlohou škôl bolo nielen vzdelávať deti, ale aj pripravovať kandidátov učiteľstva. Ďalším typom boli školy latinské alebo gramatické. Boli to školy trojtriedne, môžeme ich prirovnať k dnešným gymnáziám. Úlohou latinských škôl bolo zdokonalenie sa v latinčine prostredníctvom čítania diel odborných autorov a filozofov. Z gramatických tried sa postupovalo do tried vyšších, gymnaziálnych, ktoré boli dve. Volali ich *poesis* a *rhetorica*. Z toho vyplýva, že úplné gymnázium malo päť tried. Absolvovaním gymnázia študujúci prechádzali na akadémii. Hlavná úloha vzdelávania na akadémiách bola pripraviť študentov na verejnú službu a na prehĺbenejšie štúdium na univerzite. Prvé dva roky boli filozofické, a ďalšie dva právnické. Pokračovalo sa v štúdiu predmetov, ktoré boli na gymnáziu. Najvyšším miestom štúdia bola univerzita. V Uhorsku bola jediná v Budíne, kam ju v roku 1777 preniesli z jej pôvodného miesta v Trnave. „*Celá školská stavba podľa Ratia bola by teda jednoduchá a jednotná. Ale táto jednotnosť porušila sa hneď tým, že nový poriadok ponechával v platnosti celú sústavu cirkevných škôl. Ratio iba predpokladá, že sa cirkvi prispôbia úradnému plánu.*“⁷ Problémom *Ratia* bola germanizačná tendencia. Stolice odmietali nemčinu a chceli domáci jazyk, ktorým bola maďarčina alebo na druhej strane by prijali aj latinčinu. Smrť cisára Jozefa I. priniesla ďalšie zmeny, ktoré sa týkali zrušenia reforiem.

V roku 1791 snemové uznesenie potvrdilo cirkvám náboženskú slobodu, ktorú cisár obmedzoval. Snem začal robiť prvé kroky k úradnej maďarčine. Štúdium maďarského jazyka malo byť povinné a na vykonávanie školských zmien vyvolil zvláštny výbor. Dôsledkom daného vzniká v roku 1806 nové *Ratio educationis*, už opačne s maďarskou tendenciou. Autor zachoval viaceré latinské termíny, ktoré súvisia so školskými zmenami. Termín *lingua patria*, v tomto prípade znamená maďarčinu. „*Gramatické školy dostávajú o jednu triedu viac, sú štyrtriedne, tak že úplné gymnázium trvá šesť rokov. V ďalšom stupni rozoznávajú sa lyceá a akadémie. Lyceum je dvojročné, je to vlastné nižší, filozofický kurz úplnej akadémie. Akadémia má štyri ročníky, teda i kurz právnický.*“⁸ Maďarizácia postupuje a snem v roku 1827 neustále predkladá svoje požiadavky a podáva kráľovi sťažnosť, v ktorom si želá, aby sa začínalo s maďarčinou od školského roku 1829 už na elementárnych školách. Od roku 1844 maďarský jazyk je vyučovacím jazykom. Autor spomína život viacerých významných osobností maďarskej renesancie, ako je gróf Karol Zay, profesor Štefan Koreň a Ján Šulek, ktorý bol učiteľom Jána Kollára. Na drobných školách sa učilo podľa staršieho systému, nezachovávalo sa rozdelenie škôl na elementárne a latinské, a učiteľov a žiakov delil na skupiny.

⁷ HENDRICH, J. 1937, s. 9.

⁸ HENDRICH, J. 1937, s. 10.

„Tak Ján Šulek (...) mal podľa svojich zápiskov v školskom roku 1803/4 týchto žiakov: 16 čitateľov (ktorí sa učili poznávať litery, šlabikovať a čítať), 9 donatistov (ktorí na Donatovi poznávali prvé tajnosti latinskej gramatiky), 6 mladších a 7 starších gramatistov (t. j. menej pokročilejšiu a pokročilejšiu skupinu žiakov, ktorí sa učili latinskú gramatiku až po skladbu) a 7 syntaxistov, ktorí sa už učili skladbu. Okrem toho mal ešte žiakov, ktorí netúžili po štúdiu, tým sa hovorilo Slavi: boli ich dve skupiny po 16 žiakov. A pritom mal na starosti i dievčatá. Staral sa teda spolu o 120 školákov.“⁹

Učiteľia najďalej používali *Donát*, a zväčša v triede vyučoval jeden profesor všetko. Vtedy profesori nemali predpísané isté vzdelanie ako dnes. Vyučovali väčšinou rádoví kňazi alebo profesori, ktorí boli prijatí prostredníctvom skúšky. Nevyučovali profesori podľa odborov ako v dnešnej dobe. Ďalším nedostatkom bolo vzdelávanie v materinskom jazyku, ktorý bol dôležitý pre slovenský národ. Napokon si Slováci v roku 1803 zriadili Katedru reči a literatúry slovenskej pri bratislavskom lýceu, ktoré nemalo bohaté členenie, ako by malo byť podľa *Ratia*. V roku 1819 malo dve triedy ľudové, dve triedy gramatické, triedu syntaktickú, triedu retorov, a triedu prvú, filozoficko-teologickú.

V roku 1848 Uhorsko dostalo samostatné ministerstvo, a tým dostalo „zelenú“ vybudovať silný štát s maďarským vedením. Bitkou pri Világoši dňa 13.8.1849 Uhorsko utrpelo porážku a stratilo svoju samostatnosť. Dôsledkom toho bolo Uhorsko spravované absolutisticky pod správou viedenského ministerstva. Daný stav bol veľmi priaznivý pre slovenský národ, pretože na krátky čas zastavil proces maďarizácie. V tom čase vzniklo Kollárovo memorandum, ktorého cieľom bolo upraviť školstvo, od materských škôl až po vysokú školu. Memorandum neprešlo, ale nahradila ho reforma ministra grófa Ľva Thuna, nazývaná tiež thunovská. Vzniká nový typ školy, nazývaný reálka, ktorá bola šesťtriedna. Vznikla aj škola osemtriedna spojením šesťtriedneho gymnázia s ročníkmi filozofickými. Začalo sa s prípravou profesorov pre stredné školy prostredníctvom štúdia na univerzite, na filozofickej fakulte. Zvyšovala sa úroveň stredných škôl, ale v Uhorsku narážala na ťažkosti v oblasti financií, predovšetkým pre cirkevné školy. Nevýhodou alebo výhodou reformy bola jej liberálnosť, ktorá presadzovala, že vyučovacím jazykom môže byť reč každej národnosti. Pre slovenské školy bola reforma prínosná, najmä v oblasti jazyka, kedy do škôl začala prenikať spisovná čeština, čiastočne vplyvom Jána Kollára. Viedenská vláda však značne zanedbávala Slovákov a hľadala porozumenie s Maďarmi.

Ďalšie zmeny priniesol októbrový dekrét z roku 1860, ktorým sa cisár zriekol absolutizmu a sľúbil obnoviť historické práva. Tým sa obnovil uhorský

⁹ HENDRICH, J. 1937, s. 11. Porov. KRIŽKO, P. 1893. *Jána Kollára detinský vek a školárenie v Mošovciach i Kremnici*. In: PASTRNEK, F. (ed.). Jan Kollár, 1793-1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin. Vídeň: Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolok „Tatran“ vo Viedni, 1893.

snem a nastal podobný stav ako po smrti cisára Jozefa I. Vyučovacím jazykom bola opäť maďarčina, ale už s tým, že na niektorých gymnáziách povolili slovenčinu ako vedľajší jazyk. Zo Slovenska odchádzali českí profesori, ktorí nevedeli po maďarsky. Dualizmus mal za následok zmätok, nástup maďarizácie a boj za slovenský národ. Memorandum slovenského národa v júni 1861 požadoval rovnoprávnosť Slovákov v Uhorsku. Prijaté bolo v Turčianskom Sv. Martine. Slováci vlastnými silami založili tri gymnáziá a Maticu slovenskú. Prvé bolo Revúcke gymnázium, v roku 1862. Druhé evanjelické gymnázium, ktoré bolo založené v roku 1867 v Turčianskom Sv. Martine. Tretie katolícke gymnázium v roku 1869 v Kláštore pod Znievom. Jeho direktorom bol Martin Čulen. Národný jazyk bol pre Slovákov veľkým darom, ktorý si chránili. Politický vplyv Maďarov v Uhorsku bol nepriaznivý. Uhorský zákon, ktorý vyšiel v roku 1868, zatvoril vyššie uvedené stredné školy, ktoré umožňovali vyučovanie študentov prostredníctvom materinského jazyka. Dôvodom zatvorenia revúckeho gymnázia mal byť panslavizmus. Uhorsko sa cítilo ohrozené zo strany slovenského národa a maďarský jazyk prijatím ďalšieho zákona bol povinný na všetkých školách. Šírenie maďarčiny posilňovala takzvaná „Femka“, *Hornouhorský maďarský vzdelávací spolok*. Cieľom bolo chrániť uhorských občanov slovenského jazyka od cudzieho vplyvu, ktorý chce na horniakoch ustanoviť panslávsky štát. Vydaním zákonov Apponyiho, z roku 1907, sa ľud od detského veku musel učiť maďarský jazyk. Materinský jazyk slovenského národa bol utláčaný, nebolo slovenských škôl, a štátne ľudové školy boli nástrojom maďarizácie. Potom prišla 2. svetová vojna, ktorá priniesla zmeny.

Na základe uvedených udalostí možno konštatovať, že druhá polovica 19. storočia bola pre slovenský národ obdobím neustáleho zápasu o zachovanie vlastnej identity. Napriek krátkodobým nádejám, ktoré priniesol októbrový dekrét a obnovenie uhorského snemu, sa politická situácia v Uhorsku vyvíjala nepriaznivo. Nástup dualizmu a následná maďarizácia zasiahli najmä školstvo a jazyk, ktoré sú základnými piliermi slovenského národa. Zatváranie slovenských gymnázií, obmedzovanie používania materinského jazyka a zavedenie povinnej maďarčiny na školách mali za cieľ oslabiť slovenský národ. Napriek týmto tlakom sa Slováci dokázali brániť, zakladať kultúrne inštitúcie a chrániť svoje práva vlastnými silami. Memorandum slovenského národa a vznik Matice slovenskej sú dôkazom silnej túžby po rovnoprávnosti a kultúrnom prežití. Udalosti tohto obdobia ukazujú, že jazyk nebol len prostriedkom komunikácie, ale aj symbolom odporu a národnej súdržnosti.

Historicko-pedagogická reflexia vzdelávacieho procesu v rozpomienkach Jána Seberínyho

Autor opisuje živý obraz vtedajšieho slovenského študentstva a vzdelávacieho systému, ktorý dopĺňa autentickým životopisným výkladom významných osobností slovenského národa. V kapitole „*Ján Seberíny*“ nachádzame vzácnu

rozpomienky slovenského evanjelického kňaza. Opisuje príhody a príbehy zo života, v ktorých si presne pamätá mesiace, roky. Text dopĺňajú rôzne termíny, latinské slová, archaizmy a historizmy vtedajšej doby 18. a 19. storočia. Autor podrobne vysvetľuje lexikálny význam slov a život osôb, ktoré ovplyvnili evanjelického farára, náboženského spisovateľa a pedagóga. Nemôžeme zabudnúť na pripomienku, ktorá definuje niektoré spomienky ako posledné pred smrťou Jána Seberínyho. V biografických faktoch Jána Seberínyho nachádzame súvislosti a spojitosti s vyššie uvedenou charakteristikou obsahu *Úvodu* k dielu *Ako sa kedysi na Slovensku študovalo*.

Ján Seberíny sa narodil 1. januára 1780, v noci, na Orave vo Veličnej. Seberíny opisuje názov svojej rodnej obce, ako Veľká Ves, ktorý bol prechádzajúci súčasnému názvu Veličnej. Predpokladáme, že Veľká Ves znamenala väčšiu časť oravskej hornatej dediny. V jeho opisoch nachádzame informáciu, že v dedine sa nachádzal aj vrch Kremoš, ktorý je orientovaný na západ. Rodičia Jána boli veľmi nábožní. Otec sa volal Štefan a matka Zuzana Töröková. Ján bol prvorođený syn. Pochádzal zo šiestich detí. V životopise sú spomienky na mladších bratov Ondreja a Štefana. Jeho otec Štefan slúžil u Michala Šuleka, ktorý mal väčšie hospodárstvo a učil v menšej škole normálnej podľa *Ratia educationis*. Michal Šulek bol čížmár so zmyslom pre humor a bol malej postavy ako Zachej, apoštol Matúš. V životopisných príhodách nachádzame básnické prostriedky, prirovnania aj metafory. Ján s radosťou spomína ako od Michala Šuleka dostal prvý šlabikár, a potom sa učil slabikovať podľa vtedajšej spevavej metódy, ktorá je prítomná aj v dnešnom školstve v podobe metódy *SFUMATO*. Jánovi rodičia nevedeli čítať ani spievať, ale zato umožnili svojmu synovi vzdelanie a rozvíjanie schopností. Desaťročného Jána vzal Šulek za medníka do Istebného, kde pôsobil ako rektor. Mendík bol chórista, spevák na chóre a rektor bol riaditeľ chórov, v súčasnosti cirkevní učitelia-organisti.

V Istebnom bol Ján tri roky, kde sa učil gramatiku podľa *Rhenia*. Nebol tam sám, ale spoločne s tromi alebo štyrmi mendíkmi. Živili sa tým, čo vyspievali. Čas strávený v Istebnom bol pre Jána náročný, pretože veľakrát trpel hladom, zimou, rúbal drevo alebo nosil vodu z potoka. Ján sa vyznačoval pracovitosťou a dobrosrdečnosťou. „*Tu stále veľká stará hruška Maderova, suseda školy – a dobre viem, že som s veľkou prácou stračie hniezdo dost vysoko spravil, domnievajúc sa, že tým niektorej strake usporím práce a ona si ho pre svoje mladé obľúbi. Ale veru ta straka nenazrela – čo mňa mrzelo, že môj dobrý úmysel ani jedna neuznala.*“¹⁰ V rozpomienkach vidíme živú udalosť s podrobným výkladom Jána Seberínyho, ktorého srdce myslelo nielen na ľudí, ale aj na ostatné živé stvorenia. Ján často prepisoval takzvané oslavné tlačivá. Boli to verše s charakterom svadobnej udalosti, pohrebnej, menín, jednoducho významných sviatkov. Oslavné básne boli obyčajne latinské. Dodnes sa nám zachovalo niekoľko drobných oslavných tlačív od Jána Seberínyho.

¹⁰ HENDRICH, J. 1937, s. 21.

Význam mena Jána Seberínyho pochádza zo Severín, zo severu. Predkovia vzácneho slovenského kňaza pochádzali z Poľska, a pre náboženstvo v roku 1600 – 1610 prišli na Oravu. V texte sa nachádza rozklad mena na *sebe ryjem*, ktorý rozložil superintendent Nicolai, cirkevný hodnostár evanjelickej cirkvi. Slovo *sebe* môžeme definovať ako vlastnú identitu, sebazpoznanie a *ryjem*, v ktorom prenikáme do hĺbky. Ján sa nebál vlastnej identity, ale prenikal do pamäti, koreňov, cez skúšky zo severu, až naberajúc ducha sily, lásky a odvahy cez ďalšie životné kapitoly.

Ján Seberíny spomína na príhody z fary, povinnosti mendického života, spievanie, skoré ranné vstávanie a zvonenie z drevenej zvonice na modlitby, a spomienky s kňazom pánom Ondrejom Urbanovičom. Prišiel čas, kedy Ján odišiel z Istebného do Rožňavy. Myslel si, že ho čakajú nové povinnosti, ale namiesto toho sa stal znova mendikom. V škole ho učil pán Michal Sarkány gramatickú rezolúciu. To znamená gramatický rozbor. Žiakov vtedy rozdeľovali podľa klasifikácie a miesta sa menili podľa výsledku skúšania. Každé odpovedanie žiaka povýšilo alebo naopak znížilo, podľa úrovne vedomostí. V škole sa Jánovi vysmievali, Maďari mu nadávali do „tótov“. Tót bol v preklade Slovak s hanlivým charakterom, Maďari dané substantívum používali ako prezývku. „*Prosil som teda istého Mošovčana, ktorého meno som zabudol (...), aby mi on predriekal, čo sa mám učiť, lebo som počul, že najmä popoludní niet v škole milosrdenstva. Ach! Čo som sa ja i on natrápil s tou lekciov: „Egy az Isten, aki teremtette a mennyet és a földet“ atd'. To sú mne drahé slová. Ani latinčina, ani nemčina, ktoré lepšie viem ako maďarčinu, nestály ma toľko.*“¹¹ Pán Sarkány dal žiakom nastudovať lekciov z knihy *Troje malé zrkadlo*. Ján za svoju čiastočnú znalosť maďarčiny dostal bitku, ktorá bola prvá a posledná pre učenie. Sarkány ho už viac netrestal.

Túžba ísť domov Jána neustále prenasledovala. Ku koncu augusta prišiel do Prešova, ktorý mu priniesol nový život. Spomína: „*Neviem, ako som sa bol vlúdil do triedy syntaktickej, lebo som z Rožňavy nedoniesol svedectva.*“¹² Jánovi pomohol superintendent Samuel Nicolai, aby prešiel do vyššej triedy. Pán Boh mu postupne pripravoval cestu jeho povolania. Pán profesor Ondrej Mayer, ktorý bol doktorom teológie, profesorom a rektorom prešovského kolégia, prijal Jána do alumnie a vzal ho k sebe slúžiť. Jánova práca bolo čistenie obuvi, prestieranie stola pred a po jedle, a aj kŕmenie švagra Mayera ctihodného pána Greškoviča, ktorý prekonal porážku. Pán Nicolai si vážil pána Mayera, ktorého často navštevoval. Druhý rok v Prešove sa Ján stal retorom. Hlavná epocha duchovnej vzdelanosti v jeho živote bola od litery až po náročne *periodus*. Postupom času Ján učivu porozumel a veľa sa naučil po latinsky. „*Vždy som mal na cedulke nové slová, napísané z knihy Cellaria, a keď som išiel pre zemle alebo pre pivo, zriedka pre víno pánu Mayerovi,*

¹¹ HENDRICH, J. 1937, s. 25.

¹² HENDRICH, J. 1937, s. 26.

*cestou som sa tieto vokabula nahlas učieval. Keď som ich mal v pamäti, zasa iných 10 alebo 20 som si napísal a vo vačku so sebou nosil.*¹³

Ján spomínal viacerých profesorov, ktorí ovplyvnili jeho pedagogické a náboženské poslanie. Pán Dávid Lehotský, ktorý učil retoriku podľa Freyera a Jozef Kralovanský, profesor z Kežmarku, ktorý učil retoriku podľa Initia Ernestiho. Za dva roky mal Ján prejsť do primy, ktorá bola najvyššia trieda štúdia filozoficko-teologického. Hanbil sa prejsť do primy kvôli svojej nízkej postave, tak nakoniec tretí rok ostal v retorike. Ján si zarábala učením detí aj garbiarskeho majstra pána Šulca. Neskôr prišiel čas prejsť do primy, presnejšie do Kežmarku študovať nemecký jazyk. Ešte pred odchodom Ján v júli 1797 odišiel na prázdniny domov. Osem dní pred príchodom mu zomrel otec, ktorý bol dlhšie chorý. Ján ostal doma s matkou aj so súrodencami až do septembra. Školský rok sa začínal 16-teho, a spoločne s bratom Ondrejom odišiel na štúdiá do Kežmarku.

Ján Seberíny spomínal na dogmatické vyučovanie a ťažkosti vyučovania spojené s pocitom hladu. Chcel sa vrátiť do Prešova, ale rektor Podkonický ho nechcel prepustiť. Motivoval ho súkromným vyučovaním. Ján si veľmi chválil pána profesora Jána Asbótha, ktorý bol dobrý praktik. Učil ho logiku, metafyziku, teológiu a fyziku. „*U pána Asbótha, ktorý ma veľmi miloval, každý týždeň raz alebo dva razy – s istotou neviem – mali sme dvanásť, ktorých on sám vyvolil z primánov, od 5. do 6. hodiny večer v jeho dome privátne cvičenia filologické, v ktorých sme pod jeho správou a vedením čítali a vysvetľovali Horaca a Cicerona.*“¹⁴ V kežmarskej prime bol Ján dva roky, a chcel odísť do Prešporka. Cieľom Jána bolo vyslobodiť sa, ako doslovne uvádza: „*z údolia hladu a psoty.*“¹⁵

Ku koncu augusta 1799 Ján druhý raz prišiel do Prešova ako trojročný primán, kde strávil dva roky. Zaoberal sa umením a vyučovaním detí tri až štyri hodiny denne. Po skúškach ho pán Mayer poslal do Nired'házi zbierať zbožie pre prešovskú alumniu. Od roku 1800 býval v Nired'háze. „*Toto leto a bývanie v Nired'háze bolo pre mňa i z iného ohľadu pamätné,*“ spomínal Ján. Ďalej pokračoval: „*Dvaja tunajši kňazi, pán Šmal a Šulek, boli chorí. Mali teda dvoch pomocníkov kňazov, už temer starých.*“¹⁶ Ján písal do tretej rána kázeň, pretože v ten deň mal prísť hlavný išpán. „*Po kázni vyšiel pán hlavný išpán do prostriedku chrámu pred oltár, a tu, hoci biedne slovensky, predsa ako-tak vyslovil cieľ príchodu a vyslania svojho do mesta. (...). Potom sa opýta: „Kde je ten mladý človek, ktorý kázal?“ Stál som pred ním, ale ma nepoznal, lebo som bol v bielom kapute, a na kancli v čiernej reverende, do akej sa v nired'házskej cirkvi všetci obliekajú, ktorí na kazateľnicu vstupujú.*“¹⁷

¹³ HENDRICH, J. 1937, s. 30.

¹⁴ HENDRICH, J. 1937, s. 35.

¹⁵ HENDRICH, J. 1937, s. 36.

¹⁶ HENDRICH, J. 1937, s. 37.

¹⁷ HENDRICH, J. 1937, s. 38.

Na porúčanie pána išpána sa Ján vrátil do Prešova, kde býval u pána Mayera. Po letných skúškach odišiel v roku 1801 do Prešporka, kde sa vzdelával dva roky pri vysokoučených mužoch. Žil v alumnii desať rokov a tri mesiace. V júni 1803 zložil takzvaný kandidátsky examen, ktorý predstavoval skúšku pre kandidátov štipendií na štúdium v nemeckých univerzitách. O rok neskôr, začiatkom apríla, odišiel do Jeny s Turčanom Ševrlaym a so Samuelom Jesenským, synom pazovského kňaza. Začiatok nového života Jána a koniec kapitoly stručne opisuje cestu a príchod do Jeny, ktorý bol 1. mája.

Jena bola obľúbeným univerzitným mestom pre uhorských evanjelikov. Po štúdiách sa Ján stal v roku 1807 farárom v Nitrianskej Strede a v roku 1811 farárom v Kochanovciach. Bol veľmi obľúbený a váženy, vďaka svojej pastoračnej a literárnej činnosti. Neskôr začal spravovať významnú cirkev v Štiavici, kde pôsobil ako kňaz 15 rokov. V roku 1834 ho vyvolili za superintendenta banského okolia. Počas revolučných rokov v 1848/1849 Seberínyho obvinili zo sympatií s odbojom, postavili ho pred vojenský súd a odsúdili. Suspendoval ho vojenský guvernér generál Haynau. Hoci dostal milosť, už nedostal svoj úrad a venoval sa svojej štiavnickej cirkvi. Odišiel do večnosti v roku 1857, práve na výročie svojho suspendovania. Život Jána Seberínyho bol výnimočný práve svojou vernosťou viere a cirkvi aj v časoch osobných krívd a politického útlaku. Jeho autorita nestála na moci, ale na charaktere. Ján Seberíny je príkladom duchovnej integrity, odvahy a pokory v službe svojho povolania.

Záver

Dielo Josefa Hendricha *Ako sa kedysi na Slovensku študovalo* prináša nielen hodnotný historický obraz vzdelávacieho systému slovenského školstva, ale aj nadčasové podnety využiteľné v súčasnej pedagogickej praxi. Prostredníctvom autobiografických textov významných osobností, osobitne Jána Seberínyho, autor opisuje význam školy ako priestoru formovania vzdelanosti, mravnosti a národného povedomia v období politického a kultúrneho útlaku. Osobnosť Jána Seberínyho ako učiteľa a kňaza môže zostať morálnou oporou spoločnosti aj v nepriaznivých podmienkach. Práve tento rozmer jeho osobnosti je inšpiratívny pre dnešné školstvo, v ktorom sa od pedagóga očakáva nielen odborná pripravenosť, ale aj hodnotové a etické ukotvenie.

Hendrichovo dielo zároveň zdôrazňuje význam materinského jazyka ako nositeľa kultúrnej identity a vzdelanosti. Skúsenosti Jána Seberínyho a jeho generácie zdôrazňujú význam jazyka, ktorý v školstve neplní iba komunikačnú funkciu, ale zohráva kľúčovú úlohu pri formovaní národného uvedomenia a osobnej identity žiakov, študentov. Tento historický odkaz má svoju aktuálnosť aj v súčasnosti, keď školstvo čelí tlakom globalizácie, zjednocovania vzdelávacích modelov a oslabovaniu vzťahu k národným tradíciám. Do úzadia ustupuje slovenská národná kultúra, preto je dôležité

nezabudnúť na korene našich predkov. Poznanie minulosti slovenského školstva, sprostredkované prostredníctvom Hendrichovej historicko-pedagogickej analýzy a životných príbehov osobností, akou bol Ján Seberíny, vedie k hlbšiemu uvedomeniu si zodpovednosti školy voči spoločnosti. Dielo tak ostáva aktuálne nielen ako historický prameň, ale aj ako morálny a pedagogický odkaz pre dnešných učiteľov, ktorí majú možnosť nadväzovať na hodnoty vzdelanosti, charakterovej pevnosti a služby národu.

Prínos pre dnešné školstvo spočíva v pripomenutí, že vzdelávanie nepredstavuje iba odovzdávanie vedomostí, ale aj formovanie charakteru, občianskych postojov a hodnotového systému žiakov. Historické skúsenosti slovenského školstva zároveň zdôrazňujú význam pedagogickej slobody, rovnosti prístupu k vzdelaniu a ochrany jazykovej identity, vďaka čomu Hendrichovo dielo zostáva inšpiratívnym podnetom pre moderné školstvo založené na hodnotách humanizmu a kultúrnej kontinuity.

Bibliografia

- HENDRICH, J. 1937. *Ako sa kedysi na Slovensku študovalo*. Turčiansky svätý Martin: Matica slovenská, 1937. 1. zväzok Spisov pedagogického odboru Matice slovenskej.
- HENDRICH Josef 1888–1950. In: *Biografický slovník českých zemí. Sešit 24 (Hem–Hi)*. Praha: Historický ústav AV ČR, Academia, 2021, s. 474-475. Dostupné na: <https://biography.hiu.cas.cz/pageid/47228>
- KRIŽKO, P. 1893. *Jána Kollára detinský vek a školárenie v Mošovciach i Kremnici*. In: PASTRNEK, F. (ed.). *Jan Kollár, 1793-1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Vídeň: Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni, 1893.
- RÝDL, K. 2023. *Josef Hendrich a pedagogický seminář na Univerzitě Komenského v Bratislavě*. In: *Paedagogica, zborník Katedry pedagogiky Filozofickej fakulty UK v Bratislave*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, roč. 35, s. 97-110. Dostupné na: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kped/projekty/Archiv_Paedagogica/35_10.pdf
- Sborník na paměť velkého učitele Jana Jindřicha Pestalozziho*. Praha: Dědictví Komenského, 1927.

Doc. PhDr. PaedDr. Miroslav Gejdoš, PhD.

Katedra pedagogiky a psychológie
Katolícka univerza v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
miroslav.gejdos@ku.sk

Gejdoš, M., Letková, T.:

Historický obraz školstva na Slovensku v reflexii Josefa Hendricha

Mgr. Tatiana Letková

Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky (interná doktorandka)

Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta

Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok

tatiana.novotna119@edu.ku.sk